

УДК 2 : 141

І. С. Захара,*кандидат філософських наук, професор Львівського національного університету ім. Івана Франка*

ЄДНІСТЬ ЛОГОСА ТА RATIO В РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ XVII СТ. ЯК ЗАСАДА ЄДНАННЯ ЦЕРКОВ

У статті розглядається проблема єдності Логосу і Ratio як константа розвитку української релігійно-філософської думки. Поєднання софійності і раціональності отримує своє відображення на тлі фактично усіх типів світогляду. Гармонійність Логосу і Ratio має відігравати важливу роль на шляху до єднання церков.

Ключові слова: Логос, Ratio, софійність, раціональність.

Единство Логоса и Ratio в религиозно-философской мысли Украины XVII в. как принцип единения церквей

В статье рассматривается проблема единства Логоса и Ratio как константа развития украинской религиозно-философской мысли. Единение софийности и рациональности иллюстрируется на фоне фактически все типов мировоззрения. Единство Логоса и Ratio должно сыграть важную роль на пути к единению церквей.

Ключевые слова: Логос, Ratio, софийность, рациональность

The Unity of Logos and Ratio in Ukrainian Religious and Philosophical Thought in XVII century as a Foundation of Consolidation of the Churches

The essay tackles the problem of Logos and Ratio unity as development constant of Ukrainian religious philosophic thinking. The unity sophisticating and rationality is illustrated against the background of practically all types of outlooks. It is pointed out that Logos and Ratio unity shall play an important role on the way to church reunion.

Key words: Logos, Ratio, sophisticating, rationality

В історико-філософських та релігієзнавчих дослідженнях українських вчених утвердилася думка про те, що Логос як божественне начало, як софійність, надраціональність, навіть містичність належить Церкві східній, а раціональність, епістемність філософії та богослов'я – це прерогатива західноєвропейської культури та католицької церкви. Так, В.С. Горський відзначав, що в межах давньої української культури

склався притаманний українській духовній традиції тип мислення, який не схильний до абстрактного, відірваного від життя філософського теоретизування. Якщо в західноєвропейській культурі здебільшого реалізується «платонівсько-аристотелівська» лінія філософії, яка відповідно до канонів наукового мислення прагне до істини, незалежно від людини і людства, тоді, як в українській культурі переважає «олександрійсько-біблійна», яка зорієнтована не так на здобуття безсторонньої істини, як на здобуття правди, яка будується як драма людського життя. [1, с. 30]. А Дмитро Чижевський у свій час писав: «... українська культурна історія дійсно була завжди реально зв'язана з культурним розвитком європейського світу, ... український розвиток мусимо визнати складовим елементом західноєвропейського, українську культуру – елементом європейської цілості» [13, с. 9]. Ці дві протилежні точки зору піддаються корекції в інших дослідженнях і розвідках, де українську духовну культуру намагаються подати як щось серединне – між Сходом і Заходом. Мабуть, з легкої руки відомого візантиніста Ігоря Шевченка, який свою історію української культури назвав «Україна між Сходом і Заходом», з'явився ряд праць, спрямованих на осмислення цієї проблеми [14]. Українська культура, зазначають дослідники, відзначається особливою індивідуальністю. Вона тяжіла не тільки до східного типу ментальності, але і західної філософії і культури. Про те, що українська культура займає помітне місце між Сходом і Заходом, засвідчують хоча б самі назви праць Френка Сисина «Між Польщею та Україною. Дилема Адама Киселя» [15], Івана Паславського «Між Сходом і Заходом. Нариси культурно-політичної історії української церкви» [9], Оксани Пахльовської «Україна: шлях до Європи... через Константинополь» [10]. Ці та інші дослідження є вельми цікавими і їх висновки в принципі не викликають заперечення, але вони все ж не дають чіткої відповіді на питання: до якої культури належала Україна – до Західної чи до Східної? Та і дати відповідь на таке питання доволі не просто, як і на питання: до якої церкви належить Українська Греко-Католицька церква до Західної чи до Східної? Звичайно, православна церква, особливо Московського патріархату взагалі не визнає цієї церкви, називаючи її розкольникською, схизматичною, та й деякі кола Римо-Католицької церкви закликають уніатів, нарешті визначитись, чи їхнє місце на Сході, чи на Заході. Відповідь про те, що ця церква є католицькою, але східного обряду їх не влаштовує, як і те, що ця церква є перехідним містком між Сходом і Заходом. Самі ж греко-католики переконані, що їхня церква є самостійна, самодостатня, із своєю оригінальною аурою, одним із яскравих виявів екуменічного руху до поєднання всіх церков.

Питання про існування східної і західної релігійно-філософських парадигм, які відзначаються своєю інтравертністю чи екстравертністю, є, на нашу думку, проблематичним. Можна навести ряд прикладів, коли в одному і тому самому просторі та навіть у часі релігійні і світські мислителі віддавали перевагу і східному, і західному способу мислення. Якщо взяти для прикладу релігійно-філософські переконання Августина Блаженного, то в них переважає головне те, що властиве східній традиції – платонізм, волюнтаризм, ірраціоналізм. У святого Томи Аквінського, який також є отцем західної церкви яскраво виражені тенденції західної релігійно-філософської думки – аристотелізм, раціональність і епістемність. Візьмемо ще для прикладу філософів Нового часу, які мають хоч не пряме, але опосередковане відношення до католицької церкви. Йдеться, передусім, про таких раціоналістів як Рене Декарт і Блез Паскаль. Якщо перший виразно сповідує західну філософську парадигму, то у другого, особливо у другій половині його життя, чітко проявляються риси східної філософської парадигми.

Схоластика, яку часто називають дітищем західної релігійно-філософської парадигми, народилась на Сході. Її батьком був отець східної церкви Іван Дамаскін. Безсумнівно має рацію Йосиф Сліпий, який зазначає, що найважливіший твір Дамаскіна «Джерело знання» – це «самостійно оброблена й уложена в одну систему ціла філософія і теологія Сходу, до яких долучив як пропедевтику аристотелівську філософію, головне термінологічні пояснення. Не диво тому, що «Джерело знання» стало філософічним і теологічним підручником на Сході, а пізніше по трьох століттях лягло в основу західних теологічних «Сум» [12, с. 18]. Отже, в чистому вигляді, на нашу думку, східна і західна релігійно-філософська парадигма виявляється не дуже часто. І давати відповідь на питання, яку релігійно-філософську парадигму (а нам йдеться про східну і західну) сповідує духовна культура того чи іншого народу, важко. Як колись пожартував собі відомий літературознавець і філософ Дмитро Чижевський, – кожна країна знаходиться між Сходом і Заходом і кожна культура, поділяючи загальнолюдські цінності, зазнає впливу то з одного, то з другого боку.

Специфіка української релігійно-філософської думки полягала в тому, що протягом усієї своєї історії вона гармонійно поєднувала Логос і Ratio. Про це виразно засвідчує ще дохристиянська Україна, вірніше її міфологія. Звичайно, світогляд народу, що проживав у ті часи на території України був міфологічний. Міф сам по собі не є релігійний, він є уявленням, образом, переказом і словом, а не релігійним віруванням. Міфологічний образ, будучи чуттєвим уявленням чи переказом того,

що сталось, може відігравати роль символу релігійної віри, але лише у тій мірі, в якій міфологічний образ переосмислений і витлумачений релігійною свідомістю [6, с. 51–52].

Загальновідомим є той факт, що в мовно-культурному відношенні українці – нащадки індоєвропейських племен, що розселилися на території Східної Європи. Отже, вони належать до порівняно молодих етнічних груп, котрі виділились із середньоевропейської мовно-культурної спільності. Разом з тим, в давніх українців чітко простежуються спільні елементи у світоглядно-міфологічних уявленнях з іншими народами цієї мовної групи, в тому числі таких віддалених, як іранці, хетти, греки і т.д. Українські письменники та вчені Іван Нечуй-Левицький, Микола Костомаров, Володимир Гнатюк, Мирослав Попович відзначали високий рівень української міфології, здатність наших далеких предків зачудовано і образно сприймати та переживати явища природи і оточуючої дійсності. Постає питання – чи можемо ми, мовлячи про українську міфологію, говорити про накладання парадигм: Східної з її інтровертністю та Західної із екстравертністю? Це не просте питання і воно вимагає поглибленого вивчення. Однак можна припустити, що таке накладання відбулося, якщо не в ранньому, то хоча б в серединному періоді дохристиянської України. Адже, з одного боку, у міфологічному світогляді давніх українців маємо Східні, зокрема староіндійські мотиви, які, до речі, дійшли і до нашого часу, наприклад Митра – бог сонця, Агні – бог вогню, Яма – бог смерті, Пуруша – вселенська людина, дух, душа, а з другого – відчувається його зачудованість природою, зовнішнім світом, потужними спробами його освоєння, намаганнями розширити території держави, в тому числі і військовою силою, розвиток сільського господарства і землеробства. Тобто, з одного боку, давнім українцям властива споглядальність, внутрішнє переживання, екзистенційність, а з другого – не можна відмовити русичам у практично-діяльнісному характері в освоєнні світу, що властиво західній філософській парадигмі. На це, між іншим, звернув увагу Михайло Грушевський: «Се дотикає і мітології, релігії та словесности нашого народу. В них знаходиться багато такого, що по всій очевидности належить до спільних поглядів індоєвропейської родини на природу чи доохрестний світ. Воно знаходить собі подібности в мітології народів германських і литовських – з одної сторони, у віруваннях іранських та індійських – з другого боку» [2, с. 5].

Тепер кілька слів про релігійний тип світогляду давніх українців. Розмірковування над релігійним світоглядом дохристиянської України, можливо, зможе дати відповідь на питання: чому від того періоду аж

до сьогодні Україна є поліконфесійною країною? Чому, наприклад, у пантеоні київських князів зустрічаємо північно-західних та південно-східних богів? Нехай це не можна назвати накладанням парадигм, але такий факт є очевидним. Можливо, це було закладено у національному характері наших далеких предків, котрі виявляли і виявляють великий подив і зачарування всім тим новим, почасти незбагненим явищем духовного життя. Вони приречені на те, щоб «і чужому научатись і свого не цуратись». А у світоглядно-релігійному плані українці, будучи самодостатніми, звертають свої погляди і на Схід, і на Захід, вони гармонійно поєднують софійність з раціональністю.

Історично доля українського народу складалась таким чином, що західні та східні сусіди пропонували свої матеріальні і духовні послуги. Давні українці були змушені вибирати (і не тільки вибирати) щось одне, але й використовувати найбільш сприятливе з обидвох боків. І тут ми зустрічаємось з дуже цікавим феноменом, який польський вчений Анджей Гуральський пропонує назвати «синергією зневолення». Мається на увазі діяльність двох чинників, двох агентів чи то двох осіб, чи два угруповання (партії, класи, народи, чи одна особа і група людей). Кожен із тих чинників хотів би отримати від взаємодії щось корисне для себе. Безперечно, може статися і таке, що задумують згадані чинники. Однак внаслідок синергії може виникнути і такий результат, на котрий не сподівався жоден із агентів [4, с. 27].

В такому разі, якщо ми і повіримо легенді, за якою князь Володимир вибирав «віру», а свої духовні чи релігійні послуги пропонував як Схід, так і Захід, то очевидно, ніхто із них не сподівався, що в Україні виникне самобутня, не подібна на інші церкви – Київська церква, котрій не буде чужою ні Східна, ні Західна теологія.

Якщо подивитись на карту Європи, то побачимо, що географічне положення України сприяло проникненню християнства з його найближчих центрів: Єрусалиму, Антіохії, Малої Азії, Константинополя. Середземне, Чорне і Азовське моря, річки Дон, Дніпро, Дністер наближали християнство до України водним шляхом. Мала Азія була сполучена з Україною сухопутними шляхами.

Сприяла поширенню християнства і етнографія України. Помірний клімат, відкрита рівнина, хліборобська праця формували у людей риси відкритого, гостинного характеру, податливого на все нове, широкого, лагідного, товариського. Завдяки цим обставинам українці були людьми, схильними до діалогу, відвертими, давали себе переконувати тоді, коли бачили, що запропонований духовний і матеріальний сервіс пропонується для їхнього ж блага. Все це полегшувало працю християн-місіонерів.

Важливу роль у поширенні християнства відігравали і політичні обставини. Україна, як уже зазначалося, знаходилася на перетині шляхів між різними тогочасними політичними центрами. Українські землі були тим регіоном, на якому перехрещувалися впливи та інтереси тодішніх розвинених держав, зокрема таких, як Візантія на Сході і Німецька імперія на Заході. Ці держави мали досить розвинуте церковне життя, а це також впливало на поширення християнства в Україні і поєднанню релігійно-філософських парадигм.

Звичайно, має рацію доктор Софрон Мудрий, коли пише, що українська церква «... мала нагоду вибирати і прийняти зразки візантійської культури та церковності, хоча ніколи не заперечувала значення і вартостей західноєвропейських християнських надбань. Українська церква завжди прагнула до синтезу Сходу і Заходу» [8, с. 20]. С. Мудрий також зауважує, що Україна своїм географічним розташуванням була тією ідеальною країною, де ці дві культури, дві форми християнства не витісняли одна одну, як це було в Болгарії, Чехії, Моравії, Хорватії, а схрещувалися і створювали синтез. І це, знову ж таки можна, пояснити гармонією Логоса і Ratio.

В релігійному плані Русь-Україна завжди відзначалася толерантністю до іновірців. Н. Полонська-Василенко, пишучи історію української автокефальної церкви, зазначає, що українська церква єдина серед усіх східних церков святкувала перенесення мощів Святителя Миколая з Мир Лікійських до Бару. В Україні шанували католицьких західних святих, яких не визнавала Візантійська церква. У Іпатіївському літописі можна знайти добрі слова на адресу кайзера Фрідріха Барбариси та німецьких хрестоносців. А митрополитові Кирилові літопис приписує такі слова, які начебто він казав до князя Данила Галицького, намовляючи його побачитись з угорським королем: «Поїдь до нього, одне ж він християнин» [11, с. 34].

Підкреслюючи толерантність ідеології княжої доби, яку не змогла подолати візантійська нетерпимість до католицизму, Михайло Грушевський цілком слушно зауважив: «Суспільність заховала погляди ширші, свобідніші, толерантніші, критичніші – те свободомислення, проти котрого даремно боролась офіціальна ієпархія (осуджуючи такі міркування, що мовляв, «і ту, і сю віру Бог дав»). Київська культура як матеріальна, так і духовна не стала простим відблиском візантійства, а зісталась дуже складним синтезом різнорідних течій, доволі самостійно перероблених і перетравлених самим життям» [3, с. 97].

Мовлячи про філософсько-релігійні парадигми в різні історико-культурні епохи та існування у них різних інколи вкрай протилежних

течій, то у них не важко помітити певну перевагу то західної, то східної, але ніколи не зустрічаємо повної нівеляції однієї з них. Так, у добу Гуманізму, Відродження та Реформації в Україні переважає в якійсь мірі Західна релігійно-філософська парадигма. Такі відомі історики української філософії, як Валерія Нічик, Володимир Литвинов, Ярослава Стратій та інші, цілком слушно вказують на ті спільні риси, що єднують культуру італійського та північного Відродження з інтелектуальним процесом в Україні, що в церковному житті з'являються моменти, співзвучні із західноєвропейською Реформацією.

У творчості Івана Вишенського, Йова Княгинецького, згодом Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича переважає східна релігійно-філософська парадигма, але у філософсько-релігійній спадщині кожного з них можна відчутти деякі риси, елементи, тенденції західної мислительної традиції. Візьмемо для прикладу Івана Вишенського. Ясна річ, він є яскравим представником східної православної ментальності, але на його творчість, на його філософсько-теологічні погляди мали вплив єзуїти і протестанти (соцініани). Ярослава Стратій переконливо довела спорідненість вчення Івана Вишенського з ідеями Реформації.

Багатий матеріал для вивчення взаємодії релігійно-філософських парадигм дають твори представників братських шкіл, Острозького культурно-освітнього центру, Києво-Могилянської академії, де говорити про перевагу однієї з них, можливо, не варто. Виступаючи проти негативної оцінки «другої схоластики» в Україні, Йосиф Сліпий зазначив: «В тих поглядах не важко доглянути деяких суперечностей і так щодо сухої форми, то пересаду в ній здержувала якраз риторика старанням про гарну форму. Стисла логічність ставила греблю «вишукано краснорічливим балакунам». Щодо диспуту, то мабуть, ніде не мали вони такого реального ґрунту, як у нас, із-за боротьби між католиками і православними, і хто-зна чи сама схоластична метода не зміцнила тодішнього православ'я? Щоб відповісти на строго логічні аргументи, треба було самому консеквентно думати і логічно боронитися. А що між українськими схолястами були малосвідомі і навіть національні ренегати, то чи ж вина тут схоластики? Таких було в нас, на жаль, і хто-зна чи не більше вихованих уже на «поступовій» методі» [12, с. 106].

Сприяла накладанню парадигм Схід – Захід і загальна тенденція філософії доби бароко в Україні. Якщо мова йде про могилянську церкву, то, безперечно, має слухність Ярослав Ісаєвич. Він зазначає: «Петро Могила вважав, що зміцнення православної церкви і навіть саме її збереження можливі лише за умов істотної її модернізації, впровадження елементів західних форм церковної організації і сприйняття

рис римо-католицької догматики та обрядності. Проте проголошувалися непохитні головні засади православної догматики і зберігалася візантійсько-слов'янська (Кирило-Мефодіївська) обрядність, яка і відзначала національну своєрідність як українсько-білоруської православної, так і греко-католицької» [5, с. 9–10].

Загалом релігійно-філософська думка України йшла притаманним тільки їй шляхом, зв'язуючи свій поступ як зі Сходом, так і Заходом. Єдність мислительних парадигм визначала релігійну своєрідність української церкви, а її майбутнє буде визначатись, на нашу думку, гармонійним поєднанням досягнень культури Сходу і Заходу.

Історія української духовної культури виразно засвідчує, що у ній пістійно і гармонійно перебували в єдності Логос як божественне начало і похідна від нього раціональність. Вони вже давно заклали міцний ґрунт для поєднання різних конфесій в одне ціле.

Список використаних джерел та літератури

1. Горський В. С. Історія української філософії. – К., 1993.
2. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
3. Грушевський М. Історія української літератури. В 6 т., 9 кн. – Т.1 – К., 1993.
4. Захара І. Про раціональний, емоційний та вольовий складники синергії зневолення // *Synergia zniewolenia*. – Warszawa, PTU, 2002.
5. Ісаєвич Я. Петро Могила – людина бароко // *Петро Могила і сучасність*. – К., 1996.
6. Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу. – М., 1972.
7. Кодлубай І., Нога О. Прадавня Україна. Історія, культура, вбрання. – Львів, 2001.
8. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ, 1999.
9. Паславський Іван. Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії української Церкви. – Львів, 1994.
10. Пахльовська Оксана. Шлях до Європи... через Константинополь // *Сучасність*. – 1994. – Ч. 1,2. – С. 54 – 68, 101 – 116.
11. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. – Рим, 1964.
12. Сліпий Йосиф, кардинал і патріарх. Нарис історії середньовічної (схоластичної) філософії. – Рим, 1991. – С. 18.
13. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. – Аусбург-Монтреаль. – 1978. – С. 9.
14. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Львів, 2001.
15. Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil. 1600 – 1653. – Cambridge. Mass., 1983.